

Anadolu'da Bir Sadrazam Müessesesi: Kütahya Rüstem Paşa Medresesi*

An Institution of the Grand Vizier in Anatolia: Kütahya Rustem Pasha Madrasah

Mehdin ÇİFTÇİ**

Öz

İslahatçılığıyla Osmanlı Devleti'nin siyasî ve malfî gelişmesine önemli katkılarda bulunan ve dönemindeki iktidar mücadelelerinde aktif rol alması gibi sebeplerle de eleştirilen Kanûnî Sultan Süleyman devri sadrazamlarından Rüstem Paşa, Osmanlı'nın farklı coğrafyalarında birçok vakıf eseri yaptırmıştır. Onun yaptırdığı eserlerden biri de Kütahya Rüstem Paşa Medresesi'dir. 945-946 (1538-1539) yılları arasında merkezi Kütahya olan Anadolu beylerbeyliği görevinde de bulunan Rüstem Paşa bu medreseyi, kısa süreli bu görevi esnasında değil de daha sonra birinci sadrazamlığı devrinde yaptırmıştır. Kütahya'da başka hayır eserleri de yaptıran Rüstem Paşa'nın bu medresesi, 957 (1550) tarihinde İstanbul'daki medresesiyle aynı yılda inşa edilmiştir. Açık avlulu klasik Osmanlı mimarisiyle inşa edilen ve toplam on hücre ile bir dershaneden oluşan medrese, geçirdiği bazı restorasyonlarla günümüze ulaşmıştır. Mimar Sinan'ın mimarbaşı olarak imparatorluğun her yanındaki yapılardan sorumlu olduğu bir dönemde inşa edilen bu medrese, Mimar Sinan tezkirelerinde ve ona ait olduğu düşünülen isimsiz risalede geçmemektedir. Bu makalede, Osmanlı'nın en kudretli sadrazamlarından biri ve aynı zamanda Kanûnî'nin damadı olan Rüstem Paşa'nın ilgili medresesinin vakfiyesi, tarihçesi ve personeli gibi birçok yönü incelenerek Anadolu'daki bir Osmanlı eğitim kurumu gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Kütahya, Rüstem Paşa, Kütahya Rüstem Paşa Medresesi, Medrese.

Abstract

Rustem Pasha, one of the grand viziers of the reign of Suleiman the Magnificent, who made significant contributions to the political and financial development of the Ottoman Empire with his reformism and was criticized for his active role in the power struggles of his time, established many foundation works in different parts of Ottoman Empire such as Croatia, Hungary, the Balkans, Rumelia, Istanbul, Anatolia, Egypt, Medina and Jerusalem. One of the works he had built is the Kütahya Rustem Pasha Madrasah. Rustem Pasha, who was also the governor of Anatolia, whose center was in Kütahya between 945-946 (1538-1539), did not built this madrasah during his short-term duty. He built this madrasah later during his first grand viziership. This madrasah built by Rustem Pasha having other charitable works built in Kütahya, was built in the same year as his madrasah in Istanbul in 957 (1550). The madrasah, which was built in classical Ottoman architecture with an open courtyard and consists of ten rooms and a classroom, has survived with some restorations. This madrasah, which was built when Mimar Sinan was responsible for the buildings all over the empire as the chief architect, is not mentioned in the tazkiras of Mimar Sinan and the anonymous pamphlet that is thought to belong to him. In this article, an Ottoman educational institution in Anatolia was tried to be brought to light by examining many aspects such as the foundation charter, history and staff of the relevant madrasah of Rustem Pasha, the son-in-law of Kanuni, one of the most powerful grand viziers of the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman History, Kütahya, Rustem Pasha, Kütahya Rustem Pasha Madrasah, Madrasah.

Giriş

Germiyanoğulları ve Osmanlı devri önemli devlet adamlarından bazılarının Kütahya merkezde medreseler inşa ettiği bilinmektedir. Germiyanoğlu I. Yâkub Bey devri emirlerinden Mübârizüddin Umur b. Savcı, Germiyanoğlu II. Yâkub Bey, Kütahya'nın Germiyanoğulları ile Osmanlılar arasında el değiştirdiği dönemde kadılık yapan İshak Fakih Halil, Anadolu Beylerbeyi ve Kütahya Valisi Karagöz Ahmed Paşa,

* Geliş Tarihi: 14.10.2021, Kabul Tarihi: 20.12.2021.

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, mehdin.ciftci@hbv.edu.tr, ORCID:0000-0003-0919-5740.

1389-1402 yılları arasında Kütahya ve çevresini muhafaza ile görevli bulunan Sarı Timurtaş Paşa ve Kanûnî devri vezîriâzamlarından Rüstem Paşa bunlardandır.

Hem Germiyanogulları hem de Osmanlı döneminden günümüze ulaşan bu medreselerin sayılarının dönemsel olarak değiştiği ve Rüstem Paşa Medresesi'nin bu dönemlerde hep aktif olduğu görülmektedir. Nitekim Kütahya'da XVI. asır kayıtlarına göre dokuz medrese tespit edilmişken,¹ bir sonraki asırda bu sayının yediye düştüğü kaydedilmektedir.² XVIII. asırda ise bu sayının yine arttığı görülmektedir. Bu devirde Kütahya'da sekizi evvelden, dördü ise bu asır içerisinde kurulmuş olan toplam on iki medresenin bulunduğu;³ sonraki asırda (1831) yapılan nüfus sayımına göre ise bu sayının on altı olduğu ve Tanzimat dönemi sonunda altı medresenin aktif olduğu belirtilmektedir.⁴ Daha sonraki dönemlerde 1301'de (1883-1884) Kütahya merkezde on dört;⁵ 1302'de (1884-1885) on sekiz (biri dârülhadis);⁶ 1307 (1889-1890)⁷ ve 1310'da

¹ Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan: Kütahya* (İstanbul: Formül Matbaası, 1981-1982), 421.

² Bu dönemde Kütahya'da Germiyanoglu, Rüstem Paşa, Monlâ Vâhid Paşa, İshâk Fakîh, Karagöz Paşa, Şeyh Paşa ve Halîliyye medreselerinden oluşan yedi medrese ve yetmiş sıbyan mektebi (mekteb-i sıbyân-ı ebcedhân) bulunmaktaydı. bk. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman vd.. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015), 9/15-16; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1932), 15. Ayrıca bk. Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", 421; Mustafa Çetin Varlık, "Evliya Çelebi'ye Göre Kütahya ve Bu Bilgilerin Arşiv Belgeleri ile Karşılaştırılması", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 4 (1988), 305; Kadir Güler, "Evliya Çelebi'nin Gözüyle Kütahya", *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2012), 178; Bilge Kağan Şakacı, "Evliya Çelebi ve Kütahya: Geçmiş Yolculuk", *Turkish Studies* 9/11 (Fall 2014), 524.

³ Özlem Soyer Zeyrek, *XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Hayata Katkıları* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 194.

⁴ 1831 nüfus sayımına göre Kütahya sancağı genelinde ise toplam yirmi beş medrese bulunup Tanzimat dönemi sonunda bu sayının on ikiye düştüğü görülmektedir. bk. Refik Arkan, *Tanzimat Döneminde Kütahya* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 191.

⁵ Bu dönemde Kütahya'da ayrıca bir kütüphane vardı. bk. *1301 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salnâme-i Hüdâvendigâr* ([Bursa]: Ferâizcizâde Matbaası, ts.), 217.

⁶ *1302 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salnâme-i Hüdâvendigâr* ([Bursa]: Ferâizcizâde Matbaası, ts.), 441. Ayrıca bk. Ömer Karakaş, *19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Kütahya (Germiyan) Sancağı Salnâmeleri* (Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 80.

⁷ *1307 Tarihli Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi* ([Bursa]: Matbaa-i Vilâyet, ts.), 194.

(1892-1893) yirmi bir;⁸ 1324'te (1906-1907) ise kırk altı medrese⁹ olduğu görülmektedir.

Kütahya'daki bu medreselerin XV, XVI ve XVII. asırdaki seviyeleri, genellikle yirmili veya otuzlu gibi düşük olup¹⁰ bunların en yükseği olan Germiyanolu Medresesi (II. Yakub Bey/Yakub Çelebi/İmaret Medresesi) ellili derece seviyesinde idi.¹¹ Sonraki dönemlerde de bu seviyelerin pek değişmediğini tahmin ediyoruz.

Bu kısa girişten sonra aşağıda çalışmamızın konusu olan medresenin bânisi Rüstem Paşa'nın hayatı, yaptığı hayır işleriyle ilgili vakfiyesi ve Kütahya'da yaptırdığı medreseyle ilgili bilgiler verilecektir.

1. Rüstem Paşa'nın Hayatı

1500'lü yılların başında Saraybosna yakınlarında doğmuştur. Ailesinin Opukoviç yahut Çigaliç adıyla anıldığı, Üsküdar Mihrimah Sultan Câmii hazîresinde medfun akrabalarının mezar taşlarında da aile adının Çigaliç olarak kayıtlı olduğu belirtilmektedir.¹² Bazı vakıf arşivleri kayıtlarında Rüstem Paşa "Cağalzâde" veya "Çakalzâde" lakaplarıyla verilse de kaynaklarda onun böyle bir lakabının olmadığı ve en çok rastlanan lakaplarının "Hırvat", "Kehle-i İkbâl" ve "Damat" olduğu belirtilmektedir.¹³ Onun Hırvat, Boşnak, Sırp veya Arnavut olduğuna dair kayıtlar da

⁸ 1310 Tarihli Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi, ([Bursa]: Matbaa-i Vilâyet, ts.), 345.

⁹ 1324 Tarihli Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, ts.), 398. Ayrıca bk. Karakaş, 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Kütahya (Germiyan) Sancağı Salnâmeleri, 81.

¹⁰ Bu dönemlerde İstanbul, Bursa ve Edirne gibi Osmanlı'nın önemli merkezleri dışındaki diğer illerde yer alan medreselerin seviyesi de böyleydi.

¹¹ Konuyla ilgili bk. Mehdin Çiftçi, "Dönemin Genel Özellikleri", *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni-Bildiriler (Kütahya, 7-9 Kasım 2013)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018), 44-46; a.mlf., "Dönemin Genel Özellikleri, XVII. Asırda Kütahya (Dinî-Sosyal ve Tarihî Yapı)", *Kütahyalı Bilge Şair Sun'ullah-ı Gaybî ve Dönemi Sempozyumu (1-3 Ekim 2015)* (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016), 83-84; Abdullah Erdem Taş, "Ahterî Dönemi Kütahya'sında İlmî Hayat ve Halîliye Medresesi", *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni-Bildiriler (Kütahya, 7-9 Kasım 2013)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018), 71-99.

¹² Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Aralık 2020).

¹³ Ara Altun, "Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar", *Sanat Tarihi Yıllığı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü 11 (1981), 3 ve aynı sayfadaki 6 nolu dipnot.

vardır.¹⁴ Babasının adı kayıtlarda Abdurrahman,¹⁵ Abdürrahim,¹⁶ Abdülhamid,¹⁷ Mustafa (Paşa)¹⁸ ve Abdülmuîn¹⁹ şeklinde farklı geçmektedir.

Saraya iç oğlanı olarak getirilen ve Acemi Ocağı'nda yetişen Rüstem Paşa'nın buraya ne zaman alındığına dair kesin bilgi bulunmamakla birlikte onun, haracını ödeyemeyen ilk efendisi tarafından haraç yerine köle olarak sultanın Galata'daki sarayına teslim edildiği, burada kısa zamanda dikkatleri üzerine çektiği ve iç oğlanı olarak saraya getirildiği belirtilmektedir. Burada padişahın gözüne giren ve aşama aşama yükselen Rüstem Paşa'nın ilk görevi veya görevleri hakkında kesin bilgi bulunmaması da onun Has Oda'da yetiştikten sonra rikâb ağası olarak çıktığı ve Mohaç Seferi'ne silâhdar sıfatıyla katıldığı kaydedilmektedir. Onun, sefer dönüşünde 12 Kasım 1526'da büyük mîrâhurluğa tayin edildiği, sultanın gözüne girmesi sebebiyle 1533'te Vezîriâzam Makbul İbrâhim Paşa tarafından Anadolu'da bir sancağa tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldığı, büyük bir ihtimalle de Teke sancak beyliğine tayin edildiği belirtilmektedir.²⁰

Rüstem Paşa, Vezîriâzam İbrâhim Paşa'nın 1536'da katlinden sonra sırasıyla Dulkadır beylerbeyliği ve Karaman valiliği görevlerinde bulunmuştur. Kısa aralıklarla yaptığı bu son iki görevi büyük bir ihtimalle fiilen yapmadığı kaydedilmektedir. Hemen ardından Diyarbekir beylerbeyliğine,²¹ Safer 945'te (Temmuz 1538) ise Anadolu

¹⁴ Afyoncu, "Rüstem Paşa". İsmail Hakkı Uzunçarşılı, onun Hırvat olup devşirmelikten yetiştiğini belirtmektedir (*Kütahya Şehri*, 120).

¹⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Vakıflar Genel Müdürlüğü Defterleri [VGM.d.]*, No. 635 (*Rüstem Paşa Vakfiyesi Defteri*), 138 (24. satır) ve 152 (sayfanın başları).

¹⁶ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 145 (alttan on ve on birinci satırlar).

¹⁷ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 150 (sayfanın ortaları).

¹⁸ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 153.

¹⁹ Afyoncu, "Rüstem Paşa".

²⁰ Afyoncu, "Rüstem Paşa".

²¹ Afyoncu, "Rüstem Paşa". Onun bu görevi esnasında evliliğine sebep olduğu kaydedilen şöyle bir hikâye de anlatılır: Rivayete göre Kanunî kızını Rüstem Paşa'ya vermek ister ancak Rüstem Paşa'nın hasımları, onun uyuz olduğunu belirtirler. Bunun üzerine padişah, konunun tahkiki için tabiplerden Mehmed Ağa'yı Diyarıbekir'e göndermiş ve yaptığı incelemede tesadüfen Rüstem Paşa'nın üzerinde bir bit görür. Uyuz olan insanlardan bit olmayacağı için duyumların yalan olduğu anlaşılmış ve neticede padişah kızını Rüstem Paşa'ya vermiştir. Bu olay üzerine şu beytin söylendiği kaydedilmektedir: "Olıcak bir kişinin bahtı kavî tâli'i yâr/Kehlesi dahi mahallinden anın işe yarar." bk. *Osmanlı Sadrazamları: Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeyilleri*, haz. Mehmet Arslan (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), 74; Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 120, 1 nolu dipnot. Bu olaydan dolayı "kehle-i ikbâl" diye anılan Rüstem Paşa'yla ilgili bu rivayetin büyük bir ihtimalle sonradan uydurulduğu da belirtilmektedir. bk. Afyoncu, "Rüstem Paşa"; Mustafa Kaçar, "Mihrimah Sultan", *Türkiye Diyanet*

beylerbeyiliğine tayin edilmiştir.²² Onun Anadolu beylerbeyiliğinin kısa sürdüğü anlaşılmaktadır. Zira 939'da (1532) bu görevde Hadım İbrahim Paşa olup Rüstem Paşa'nın Kütahya'ya gelişi 945 (1538) tarihindedir. Anadolu valiliği, 946-948 (1539-1541) yıllarında Süleyman Paşa'da, medresenin yapım tarihi olan 957'de (1550) ise Ankara merkeziyle Cenâbî Ahmed Paşa'da görülmekte olup bu tarihlerde Kütahya'da vali olarak da Şehzâde Bayezid ve Şehzâde Selim bulunmaktadır.²³ Rüstem Paşa'nın vezir rütbesini ise 15 Receb 946'da (26 Kasım 1539) aldığı tahmin edilmektedir. Sonuç olarak Rüstem Paşa'nın 945-946 (1538-1539) arasında kısa süreliğine Anadolu beylerbeyiliği yaptığı ortaya çıkmaktadır. Bu arada 23 Receb 946'da (4 Aralık 1539) Kanûnî'nin kızı Mihrimah Sultan ile evlenen Rüstem Paşa'nın, ondan Ayşe Hümâşah adlı bir kızı ve Osman adlı bir oğlu olmuştur.²⁴

Muharrem 948'de (Mayıs 1541) ikinci vezirliğe getirilen Rüstem Paşa, 17 Ramazan 951'de (2 Aralık 1544) Vezîriâzam Hadım Süleyman Paşa divanda Vezir Deli Hüsrev Paşa ile kavga edip azledilince yerine vezîriâzam tayin edilmiştir. Rüstem Paşa'nın kendine vezîriâzamlık yolunu açmak için mevcut hadiseyi bizzat tertip ettiği de belirtilmektedir. Onun bu ilk vezîriâzamlığı yaklaşık dokuz yıl sürmüştür.²⁵

Hürrem Sultan, oğullarının tahta çıkması için en büyük desteği damadı Rüstem Paşa'dan görmüştür. O, damadıyla birlikte oğlu Bayezid'e saltanatı temin için 1553'te Kanûnî'nin bir diğer eşinden olan oğlu veliaht Şehzâde Mustafa'nın Konya Ereğlisi'nde boğdurulmasına sebep olmuştur. Bu olay kamuoyunda ve asker arasında büyük infiale yol açınca Rüstem Paşa vezîriâzamlıktan azledilmiş (27 Şevval 960/6 Ekim 1553) ve iki yıl boyunca Üsküdar'daki konağında ikamet etmek durumunda kalmıştır. Mâzul bulunmasına rağmen Kanûnî'nin damadı olması dolayısıyla Rüstem Paşa bu dönemde de otoritesinden fazla bir şey kaybetmemiştir. 13 Zilkade 962'de (29 Eylül 1555) Kara Ahmed Paşa'nın Hürrem Sultan ve Mihrimah Sultan'ın gayretleriyle azledilip

Vakfi İslâm Ansiklopedisi (Erişim 19 Aralık 2020).

²² Afyoncu, "Rüstem Paşa". Ayrıca bk. Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 3 (1987), 224-225.

²³ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 159-160. Ayrıca bk. Altun, "Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar", 3.

²⁴ Afyoncu, "Rüstem Paşa".

²⁵ Afyoncu, "Rüstem Paşa".

öldürülmesi üzerine Rüstem Paşa ikinci defa vezîriâzam olmuş ve bu görevi ise ölümüne kadar yaklaşık altı yıl sürmüştür. 28 Şevval 968'de (12 Temmuz 1561) vefat eden Rüstem Paşa, İstanbul'da Şehzâde Camii hazîresindeki türbesine defnedilmiştir.²⁶

Rüstem Paşa, Hürrem Sultan'la iş birliği yapması ve Şehzâde Mustafa'nın ölümünde rolü olması yüzünden dönemin tarihçilerinin eserlerinde ve şairlerin beyitlerinde genelde olumsuz olarak takdim edilir. Ancak o, iki vezîriâzamlığı döneminde de ıslahatçılığıyla devletin siyasî ve malî açılardan gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.²⁷ Onun, memuriyete atadığı kişilerden rüşvet almayı âdet haline getirdiği de belirtilmektedir.²⁸ Ancak bunun, o dönemlerde ortaya çıkan yeni bir makam vergisi türü olan câize ile ilgili olduğu, bu dönemde bir göreve tayin edilen kişilerin vezîriâzama ödedikleri paraların resmî defterlere kaydedildiği ve gizli alınıp verilmediği ifade edilmektedir. Rüstem Paşa'nın, zeki, uzak görüşlü, iyi tedbir sahibi, tutumlu, zengin ve şairlerden hoşlanmayan biri olduğu da nakledilir.²⁹

Rüstem Paşa yaptırdığı yüzlerce hayır eseriyle de bilinmektedir. Kurduğu vakıflarla Hırvatistan, Macaristan, Balkanlar, Rumeli, İstanbul, Anadolu, Mısır, Medine ve Kudüs gibi Osmanlı'nın farklı coğrafyalarında birçok hayır eseri yaptırmıştır. Onun Kütahya'daki vakıfları dışında İstanbul Tahtakale'de meşhur camii; Rusçuk'ta cami, imaret ve medresesi; Hama'da hanı; Bolvadin'de cami ve çeşmesi ile başka yerlerde cami, medrese ve kütüphaneleri vardır.³⁰ Toplam on iki cami ve mescid, yedi mektep, otuz iki hamam, yirmi iki çeşme, 273 oda, elli dört mahzen,³¹ 563 dükkân, yirmi sekiz han ve kervansaray, beş medrese onun vakfettiklerinin sadece bir kısmını oluşturur.³²

²⁶ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 120-121; Afyoncu, "Rüstem Paşa".

²⁷ Afyoncu, "Rüstem Paşa".

²⁸ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 121.

²⁹ Afyoncu, "Rüstem Paşa". Rüstem Paşa'nın hayatı için ayrıca bk. İ. Aydın Yüksel, "Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1995), 219-222.

³⁰ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 121.

³¹ Mahzen, yer altı deposu, depo veya ambar anlamına gelmektedir. bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2007), "mahzen", 572.

³² Afyoncu, "Rüstem Paşa".

Rüstem Paşa'nın Kütahya'da bir medrese, bir hamam (Balıklı Hamamı)³³ ve bir kervansaray ile Karaöz köyü ve çayırıları, Karaöz'de bir hamam ve hanı vardı.³⁴

2. Rüstem Paşa Medresesi

2.1. Vakfiyesi

Rüstem Paşa'nın yaptığı hayır-hasenât işleriyle ilgili vakfiyenin orijinali günümüze ulaşmasa da onun vakıflarına ait Türkçe vakfiye sûretleri, bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 635 nolu defterin 137-167 sayfeleri arasında kayıtlı bulunmaktadır.³⁵ Birinci vakfiye sûreti, 15 Safer 965 (7 Aralık 1557) tarihinde Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi tarafından;³⁶ ikincisi 967'de (1559-1560) Rumeli Kadıaskeri Hâmid b. Mehmed Efendi tarafından;³⁷ üçüncü ve dördüncüsü 968 Safer'inin başlarında (Ekim-Kasım 1560) Rumeli Kadıaskeri Hâmid [b.] Mehmed tarafından;³⁸ beşincisi ise 968 (1560-1561) yılında Rumeli Kadıaskeri Kemâleddin Mehmed b. Ahmed tarafından asıllarından istinsah edilmiştir.³⁹ Bu vakfiye sûretlerinde Kütahya'daki Rüstem Paşa Medresesi'yle ilgili bilgiler de bulunmaktadır.

Aşağıda bu vakfiyelerin kısa tavsifi, konumuzla bağlantısı açısından medrese-mektedir gibi eğitim-öğretim kurumlarıyla ilgili pasajlarının özeti, dolayısıyla da Kütahya Rüstem Paşa Medresesi'yle ilgili kısımları verilecektir.

2.1.1. Birinci Vakfiye Sûreti

Birbiri ardına kaydedilen bu beş vakfiye sûretinin ilki, ilgili defterin 137-145 sayfaları arasında olup 137. sayfanın üst tarafında, Osmanlıca mevcut metindekinden ayrı bir hatla “Cağalzâde Rüstem Paşa vakfiyesidir.” yazılmış ancak altında Latin

³³ Varlık, “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, 225. Bu hamamın 956 (1549-1550) tarihli kitabesi, Kütahya'daki diğer kitabelerle birlikte Uzunçarşılı tarafından yayımlanmıştır (*Kütahya Şehri*, 119).

³⁴ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 143 (26-28 ve 48-49. satırlar) ve 155 (56-57. satırlar). Ayrıca bk. Yüksel, “Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları”, 252-253.

³⁵ VGMA, *VGM.d.*, No. 635 (*Rüstem Paşa Vakfiyesi Defteri*), 137-167.

³⁶ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 137.

³⁷ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 145 ve 150.

³⁸ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 152 ve 153.

³⁹ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 167. Rüstem Paşa'nın vakfiyeleri ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Hacı Ahmet Arslantürk, *Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 60-66.

harfleriyle “Bu unvan yanlıştır.” notu düşülmüştür.⁴⁰ Bu notun, bazı arşiv kayıtlarında onunla ilgili olarak kullanılan “Cağalzâde” lakabının yanlılığını vurgulamak için sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır.

Bu vakfiye sûreti, Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi tarafından vakfiyenin asıl metninden⁴¹ 15 Safer 965 (7 Aralık 1557) tarihinde istinsah edilmiştir.⁴² Kurucusunun adı “Vezîr-i Âzam Hazreti Rüstem Paşa İbn Abdurrahman” şeklinde geçen bu sûrette⁴³ onun medrese, mescid, cami ve mabetler inşa ettiği, imaretler tamir ettiği, yolları kolaylaştırıp han vs. gibi hayır-hasenât işleriyle uğraştığı belirtilmiştir.⁴⁴ Devamında, onun İstanbul Ahırkapısı yakınlarında fakir çocukların Kur’an eğitimi için bir mektephâne (sıbyan mektebi)⁴⁵; Rodosçuk (Tekirdağ merkez), Hayrabolu (Tekirdağ’a bağlı) ve Kütahya merkezde birer medrese yaptırdığı ifade edilmiştir.⁴⁶ Ayrıca onun Rumeli’deki Rodosçuk kasabası ve Büyük Karışdırın (Karşuduran) adlı köy (Çorlu’ya bağlı) ile Anadolu’daki Sabancı (Sapanca) kasabası ve Üsküdar’da muhtaç talebelerin Kur’an eğitimi için birer mektephâne inşa ettiği kaydedilmiştir.⁴⁷

2.1.2. İkinci Vakfiye Sûreti

İlgili defterin 145-150 sayfaları arasında bulunan bu vakfiye sûreti, Rumeli Kadıaskeri Hâmid b. Mehmed tarafından⁴⁸ 967’de (1559-1560) istinsah edilmiştir.⁴⁹ Rüstem Paşa’nın adı “Vezîr-i Âzam Hazreti Rüstem Paşa İbn Abdurrahîm” şeklinde geçen bu sûrette⁵⁰ onun Medine-i Münevvere’de bir medrese inşa ettiği⁵¹ ve müderrisinin yıllık yüz sikke-i sultaniye-i sahîha,⁵² talebesinin ise yıllık elli sikke altın (filori) alacağı kayıtlıdır.⁵³ Yine bu sûrette, Rüstem Paşa’nın İstanbul’daki evinin

⁴⁰ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 137.

⁴¹ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 137.

⁴² VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 145.

⁴³ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 138 (24. satır).

⁴⁴ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 138 (alttan 3 ve 4. satırlar).

⁴⁵ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 139 (13. satır).

⁴⁶ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 139 (20-24. satırlar)

⁴⁷ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 139 (25-29. satırlar).

⁴⁸ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 145 ve 150.

⁴⁹ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 149.

⁵⁰ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 145 (alttan 10 ve 11. satırlar).

⁵¹ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 146 (14-15. satırlar).

⁵² VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 148. Bu medrese müderrisine verilecek ücret, beşinci vakfiye sûretinde “yüz sikke dinar” şeklinde geçmektedir (bk. 156).

⁵³ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 148 ve 156.

yakınında medresesinin bulunduğu, medresenin yanındaki büyük odanın (hücre-i kebîre) dârülkurrâ olduğu ve buraya Kur'an ilimlerinde mâhir, kırâat-i seb'a'yı (yedi kırâati) öğretmeye kâdir, nahiv ve sarf ilimlerinde uzman birinin şeyhülkurrâ olacağı ve yevmiye olarak sekiz akçe alacağı kayıtlıdır. Ayrıca burada kırâat, sarf ve nahiv ilimlerini öğrenmeye tâlip on sâlih kimsenin öğrenci olacağı ve şeyhülkurrâdan ders alacakları, kendilerine yevmiye olarak da birer akçe verileceği belirtilmiştir.⁵⁴

2.1.3. Üçüncü Vakfiye Sûreti

968 Safer başlarında (Ekim-Kasım 1560)⁵⁵ Rumeli Kadıaskeri Hâmid [b.] Mehmed tarafından istinsah edilen⁵⁶ ve ilgili defterin 150-152. sayfaları arasında bulunan bu üçüncü vakfiye suretinde Rüstem Paşa'nın adı "Rüstem Paşa İbn Abdülhamid" şeklinde geçmiştir. Burada onun Anadolu vilâyetine bağlı Gümüş kasabasında tamir ettirdiği cami yakınında fakir çocukların Kur'an öğrenecekleri bir sıbyan mektebi inşa ettiği⁵⁷ ve bu mektebe, Kur'an ve kırâat ilimlerine vâkıf sâlih bir kimsenin muallim olup yevmiye olarak üç akçe alacağı belirtilmiştir.⁵⁸

2.1.4. Dördüncü Vakfiye Sûreti

968 Safer'inin başlarında (Ekim-Kasım 1560) yine Rumeli Kadıaskeri Hâmid [b.] Mehmed tarafından istinsah edilen⁵⁹ ve ilgili defterin 152-153. sayfalar arasında bulunan bu dördüncü vakfiye sûretinde Rüstem Paşa'nın adı "Vezîriâzam Rüstem Paşa İbn Abdurrahman" şeklinde geçmektedir.⁶⁰

2.1.5. Beşinci Vakfiye Sûreti (153-167 arası)

968 (1560-1561) yılında,⁶¹ Rumeli Kadıaskeri Kemâleddin Mehmed b. Ahmed tarafından istinsah edilen⁶² ve adı geçen defterin 153-167. sayfalar arasında bulunan bu

⁵⁴ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 149.

⁵⁵ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 151.

⁵⁶ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 152.

⁵⁷ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 150.

⁵⁸ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 151.

⁵⁹ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 153.

⁶⁰ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 152.

⁶¹ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 166.

⁶² VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 167.

beşinci vakfiye sûretinde Rüstem Paşa'nın adı "Rüstem Paşa İbn Merhûm Mustafa Paşa" şeklinde geçmektedir.⁶³

Öncekilere göre daha ayrıntılı olan bu vakfiye sûretine göre Rüstem Paşa'nın İstanbul'daki medresesi müderrisine yevmî yirmi beş akçe, on danışmenden her birine (taâmiyesiyle birlikte) üçer, bevâb ve ferrâşın her birine ikişer, bu medrese içerisinde kurulan dârülkurrâ şeyhine sekiz ve on hafıza birer, dârülkurrâdaki dolaplarda yer alan vakıf kitapları muhafaza edip müderris ve danışmendlere ihtiyaçları oldukça verip geri alan hâfız-ı kütüb'e ise beş akçe verilecektir. Hâfız-ı kütüb, kitapları öğrencilere verdiğinde ihtiyatlı davranacak, müderrisin bilgisi olmadan kitap vermeyecek ve kaybolan kitaplardan sorumlu olacaktır (kayıp kitapları tazmin edecektir). Yine İstanbul'da Fildamı denen yerde inşa edilen mektephânede fakir çocuklara Kur'an ve kıraat öğreten muallime yevmî dört akçe, halifesine ise iki akçe verilecektir.⁶⁴

Osmanlı'nın diğer bazı yerleşim yerlerindeki vakıf eserlerinin de yer aldığı bu vakfiye sûretine göre Rüstem Paşa'nın Rodosçuk'taki (Tekirdağ) medresesi müderrisine verilecek akçe miktarı yer almasa da bu medresede sekiz öğrenci (danışmend) olacak ve bunların her birine yevmî ikişer, bevâb ve ferrâşına ise birer akçe verilecektir.⁶⁵ Hayrabolu⁶⁶ ve Kütahya'daki⁶⁷ medrese müderrislerinin her birine ise yevmî yirmi akçe, sekiz öğrencisine ikişer akçe; bevâb ve ferrâşına da bir(er) akçe verilecektir.

Mekteplerle ilgili bilgilerin de yer aldığı bu vakfiye sûretine göre Rüstem Paşa'nın Üsküdar,⁶⁸ Rodosçuk'taki (Tekirdağ) camii yakını⁶⁹ ve Budin'deki Estergon Kalesi'nde⁷⁰ inşa ettiği mektephânelerde muallim olanlara yevmî dörder, halifelerine ise ikişer akçe verilecektir. Anadolu vilâyetinde bulunan Sabancı (Sapanca)⁷¹ ile Gümüş⁷²

⁶³ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 153.

⁶⁴ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 156 (22-36. satırlar).

⁶⁵ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 157 (17-19. satırlar).

⁶⁶ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 158 (alttan 13-14. satırlar).

⁶⁷ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 159 (5-7. satırlar).

⁶⁸ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 158 (alttan 4-5. satırlar).

⁶⁹ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 157 (alttan 15-16. satırlar).

⁷⁰ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 158 (alttan 6-7. satırlar).

⁷¹ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 159 (22-23. satırlar).

⁷² VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 160 (16-17. satırlar).

kasabalarında inşa ettiği mekteplerdeki muallimlerin her birine ise yevmî ücret, halifelerine de ikişer akçe verilecektir.

Bu vakfiyede İstanbul'daki medrese dershanesindeki dolaplarda bulunan vakıf kitapların adları da uzun bir metin halinde verilmiş⁷³ ve hâfız-ı kütüb olan kişinin bu kitaplardan sorumlu olduğu belirtilmiştir.⁷⁴

2.2. Tarihçesi

Rüstem Paşa Medresesi, Kütahya'da 945-946 (1538-1539) yılları arasında kısa süreliğine Anadolu beylerbeyliği yapan Kanûnî Sultan Süleyman devri sadrazamlarından Rüstem Paşa tarafından 957'de (1550) yaptırılmıştır.⁷⁵ Açık avlulu klasik Osmanlı mimarisiyle inşa edilen, toplam on hücre ve bir dershaneden oluşan medrese, geçirdiği bazı restorasyonlarla günümüze ulaşmıştır.

Personel kısmında da geçtiği üzere, medresenin talebe dışında ayrıca ferrâş ve bevvâb kadrosu da olduğuna göre talebeye ait sekiz oda dışında bu görevlilerin her birine ait odaların da olduğu, müderrisin ise başka bir yerde ikamet ettiği söylenebilir. Nitekim bazı arşiv kayıtlarında medrese vurgusu yapmadan müderrislerden bazılarının medresenin bulunduğu mahallede ikamet ettiği belirtilmektedir.⁷⁶ Kimi dönemlerde bu ferrâşlık ve bevvâblık görevlerinin aynı kişi tarafından yapıldığı dikkate alındığında ise odaların birisinin bu iki görevi yapana, diğerinin ise müderrise ait olduğu da söylenebilir.

Eserlerinin çoğu Mimar Sinan tarafından yapıldığı bilinen Rüstem Paşa'nın Kütahya'daki bu medresesi, Mimar Sinan ağırlığının olduğu, mimarbaşı olarak imparatorluğun her yanındaki yapılardan sorumlu olduğu bir dönemde inşa edilmiş olsa da Mimar Sinan tezkirelerinde ve ona ait olduğu düşünülen isimsiz risalede

⁷³ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 160'ta alttan 19. satırdan itibaren 166. sayfaya kadar.

⁷⁴ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 160.

⁷⁵ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2005), 1/349-350; Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri", 224. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Çetin Varlık, *XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1980), 125-128.

⁷⁶ Müderrisler bahsine bakınız.

geçmemektedir. Rüstem Paşa'nın Kütahya'daki hiçbir yapısının Mimar Sinan eserleri arasında görünmemesi de dikkat çekicidir.⁷⁷

Kapısı üzerindeki kitâbeden medresenin 957 (1550) yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. 1980'lerde medrese kapısının üzerindeki yerinde bulunmayıp o dönem Kütahya Müzesi olarak faaliyet gösteren Vâcidiye Medresesi'nde olduğu belirtilen bu kitâbe,⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Kütahya Şehri* adlı eserinde yayımlanmıştır. Mermer taşa hakkedilmiş Arapça-Farsça karışık olarak karşılıklı mısralardan oluşan ve girift Osmanlı sülüsüyle yazılan kitâbenin boyutları, Uzunçarşılı'nın bildirdiği ölçülere göre uzunluğu 70, genişliği ise 53 cm'dir. Son dönemlerde yapılan restorasyonlardan sonra kitâbenin, yine eskisi gibi kapısı üzerine yerleştirildiği görülmektedir.⁷⁹

Kitâbe metninin latinizesi şöyledir:

“Der Devlet-i Osmânî der ‘ahd-i Süleyman Hân

An‘ahde-i bünyâdî în medrese-i a‘lâ

Benâ çûn berûn âmed hatm şud binâ bi'l-hayr

Ey Âsef-i Rüstem nâm-ı Hudâ makbul bâdâ

Beneytü lillâhi beytun fillâhi ve rızâellâhi

Kad kultu lehâ et-târîh fe'l-medresetü'l-‘ulyâ 957.”⁸⁰

Biyografi kısmında da geçtiği üzere, Kanûnî devrinde iki defa sadrazamlık yapan Rüstem Paşa, Safer 945'te (Temmuz 1538) merkezi Kütahya olan Anadolu beylerbeyiliğine tayin edilmiştir. Onun medreseyi, 945-946 (1538-1539) yılları arasında Kütahya'daki kısa süreli bu görevi esnasında değil de daha sonra ilk sadrazamlığı devrinde yaptırdığı anlaşılmaktadır. Kütahya'da medrese dışında hamam ve kervansaray

⁷⁷ Altun, “Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar”, 7.

⁷⁸ Altun, “Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar”, 1-2.

⁷⁹ Ekler kısmındaki Resim 1'e bakınız.

⁸⁰ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 120. Ayrıca bk. Altun, “Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar”, 2-3.

gibi yapılar da yaptıran Rüstem Paşa'nın bu medresesinin, İstanbul'daki medresesiyle aynı yılda (957/1550) yapıldığı belirtilmektedir.⁸¹

Ona ait hayır eserleriyle ilgili vakfiye sûretinde, Kütahya'daki medresesiyle ilgili bilgiler şu şekilde geçmektedir:

“...ve Anadolu'da vâkı‘ olan nefis-i Kütahya’da... birer medrese-i şerîfe-i latife bina buyurdular ki ...”⁸²

“... ve dahî vilâyet-i mezbûrede Kütahya nam kasabada binâ olunan medrese-i şerîfede müderris olana yevmî yigirmi akçe ve sekiz nefer danişmend tutub her neferine yevmi ikişer akçe virile ve bevvâb ve ferrâş olan kimesneye yevmî bir akçe virile...”⁸³

Vakfiyesinde müderrisine yevmî yirmi akçe verileceği belirtilmekle birlikte ilk müderrisi de dâhil olmak üzere, yevmiyesi tespit edilen ilk dönem müderrislerinin de kırkar akçe ile görev yaptıkları görülmektedir. Dolayısıyla medresenin vakfiyesine rağmen pâyesinin yükseltildiği ve kırklı olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Atâî, Rüstem Paşa'nın 957'de (1550) Kütahya'daki medreseyi inşa ettiğini ve buranın ilk müderrisinin de Osmanlı âlimi, devlet adamı ve şairlerinden Kınalızâde Ali olduğunu ve onun kırk akçe ile buraya atandığını belirtmektedir.⁸⁴ Kırklı veya Telvîh adıyla anılan bu seviyedeki medreselerde Belâgat'ten *Miftâhu'l-Ulûm* (Seyyid Şerîf el-Cürçânî), Kelâm'dan *Şerh-i Mevâkıf* (Seyyid Şerîf el-Cürçânî), Fıkıh'tan *Sadrüşşeria* (*Tenkîhu'l-usûl*) ve şerhi olan *Telvîh* (Tefâtânî) ile Hadis'ten *Mesâbîh* (Begavî) gibi eserlerin okutulduğu bilinmektedir.⁸⁵

Vakfiyeye rağmen seviye değişikliği, İstanbul ve Hayrabolu'daki medreseleri için de geçerli olup bunların da pâyelerinin yükseltildiği görülmektedir. Nitekim vakfiyeye göre İstanbul'daki medresesi müderrisine yevmî yirmi beş akçe tayin edilmiş iken⁸⁶ buraya atanan ilk müderristen itibaren müderrislerin elli akçe ile atandıkları

⁸¹ Altun, “Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi”, 337-338.

⁸² VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 139 (21-23. satırlar).

⁸³ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 159 (4-7. satırlar).

⁸⁴ Nev'izâde Atâullah Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu'maniyye ve zeyilleri: Hadâikü'l-hakâik fi tekmileti'ş-Şekâik*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2/165.

⁸⁵ Konuyla ilgili bk. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1/87.

⁸⁶ Yüksel, “Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları”, 277.

görülmektedir.⁸⁷ Yine Hayrabolu'daki müderrisine vakfiyede yirmi akçe tayin edilmiş iken⁸⁸ ilk müderrisin otuz,⁸⁹ sonrakilerin kırk ve daha sonrakilerin elli akçe aldığı görülmektedir. Rodosçuk'taki (Tekirdağ) müderrisinin akçesi ise vakfiye sûretinde belirtilmemiş (boş bırakılmış) ancak buraya sonraki dönemlerde atanan müderrislerin Hayrabolu ve Kütahya'daki gibi otuz-elli akçe arasında değişen miktarlarda yevmiye aldıkları görülmektedir.⁹⁰ Personel kadroları aynı olan Kütahya ve Hayrabolu medreseleriyle kıyaslandığında Rodosçuk'taki müderrise de vakfiyede yirmi akçe takdir edildiği söylenebilir.

Rüstem Paşa Medresesi, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etse de sonraki dönemlerde bir süre (1930'lar ve sonrası olmalı), kapısı dışında, medrese binalarının tamamen ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Medresenin son dönemlerdeki bu durumuyla ilgili bazı bilgiler de kaynaklardan tespit edilebilmektedir. Buna göre Rüstem Paşa Medresesi 1302 (1884-1885)⁹¹ ve 1310'da (1892-1893)⁹² eğitim-öğretim faaliyetlerine devam ediyordu. 26 Eylül 1925 tarihinde Kütahya medreseleri için düzenlenmiş bir listeye dayanılarak verilen bilgiye göre medrese (Cağalzâde Rüstem Paşa Medresesi adıyla) mektep yapılmaya uygun olarak görülmüş ve içinde talebe için bir mescid olduğu belirtilmiştir.⁹³ Bu da medrese binalarının 1925'te ayakta ve kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Mustafa Yeşil'in *Kütahya Merkez ve Köylerindeki Eski Eserler* (Kütahya 1949) adlı eserine dayanılarak 1950'li yılların başında da bu medresenin dershane-mescidinin ayakta olduğu belirtilmiştir.⁹⁴

⁸⁷ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 2/605-606.

⁸⁸ Yüksel, "Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları", 276.

⁸⁹ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 2/737.

⁹⁰ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 2/606-608.

⁹¹ *1302 Sene-i Hicriyesine Mahsûs Salnâme-i Hüdâvendigâr*, 441. Ayrıca bk. Karakaş, *19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Kütahya (Germiyan) Sancağı Salnâmeleri*, 80.

⁹² *1310 Sene-i Hicriyesine Mahsûs Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*, 345. Medresenin bu tarihte faal olduğu, arşivdeki bir tamir kaydından da anlaşılmaktadır. Nitekim 26 Receb 1310 (13 Şubat 1893) tarihli bir arşiv belgesine göre Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti tarafından Rüstem Paşa Medresesi ile ilgili önceden talep edilen tamir masrafı hakkında işlem başlatıldığı ve gerekenin yapılacağı belirtilmiştir. bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Bâbiâlî Evrak Odası Belgeleri (BEO)*, No. 155-11559/1. Ayrıca bk. Erden, *Tanzimat Sonrası Kütahya Medreseleri*, 112.

⁹³ Altun, "Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar", 3-4.

⁹⁴ Altun, "Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar", 5.

Rüstem Paşa Medresesi'nin son dönemleriyle ilgili tarihi kanıtlardan birisi de Kütahyalı meşhur ressam Ahmet Yakupoğlu'nun (1920-2016) çizdiği bir resimdir. Taşları ve boyutları gerçeğe tam bir sadakatle çizdiği belirtilen Yakupoğlu, bu resimde Rüstem Paşa Medresesi dershanesinin yıkılmadan önceki halini çizmiştir. 1959 tarihli anonim bir imar komisyonu raporuna göre ise medresenin sadece kapısının ayakta olduğu belirtilmiştir.⁹⁵

Sonuç olarak, buraya kadar verilen bilgiler ışığında Rüstem Paşa Medresesi binalarının önemli bir kısmının 1950-1959 yılları arasındaki bir dönemde yıkık olduğu anlaşılmaktadır. Bunun da muhtemelen daha önceki yıllardan (1930'lar ve sonrası olmalı) başladığı söylenebilir. Ara Altun, Rüstem Paşa Medresesi'ne ait dershanemescid kalıntısının kaldırılmasıyla ilgili Ahmet Yakupoğlu'ndan bir bilgi de nakletmiştir. Onun Yakupoğlu'ndan aktardığına göre medresenin karşısındaki evde oturan ve çocukların medrese kalıntılarının üzerine çıkıp oynamasını tehlikeli gören bir öğretmen, Ankara'yla da irtibata geçerek dershanemescid kalıntısının yıktırılıp bu alanın çocuk parkı yapılmasına sebep olmuştur.⁹⁶

Sonraki dönemde Rüstem Paşa Medresesi binalarının uzun bir süre tahrip edilmiş halde kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim medresenin 1980'ler civarında (1975-1980 yılları arasında) tahrip edilmiş halde bulunduğu, medrese binası taşlarının sökülük ve dökük olduğu, ayakta kalan tek parçasının ise kapısı olduğu kaydedilmiştir. Ara Altun, dönemin Kütahya Vakıflar Bölge Müdürü'nün kendisine, medresenin bulunduğu alanda sondaj ve kazı çalışmalarının yapıldığını ve 1981 yazında kazıya başlanacağını bildirdiğini belirtmiştir.⁹⁷

Medresenin bulunduğu bu alan, belli bir müddet bakımsızlığa terk edildikten sonra, 2003 yılında yapılan kazı çalışmaları neticesinde yapının izlerinin ortaya çıkması üzerine, Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından çizilen bir projeye uygun olarak 2005-2006 yıllarında restorasyonu yapılmıştır.⁹⁸ Restorasyondan sonra bir süre El

⁹⁵ Altun, "Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar", 5-6 ve 10.

⁹⁶ Altun, "Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar", 5 (10 nolu dipnot).

⁹⁷ Altun, "Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar", 1-2.

⁹⁸ Erden, *Tanzimat Sonrası Kütahya Medreseleri*, 116.

Sanatları ve Kültür Merkezi adı altında yöresel ve folklorik ürünlerin satıldığı küçük bir çarşı olarak faaliyet gösteren medrese, günümüzde Ensar Vakfı Kütahya Şubesi bünyesinde Gençlik Bilim ve Sanat Merkezi olarak hizmet vermektedir.⁹⁹

Rüstem Paşa'nın bu medresesinin yanına bir çini imalâthanesi yaptırdığı, XVII. yüzyılda Kütahya çiniciliğinin tam bir faaliyet içinde bulunduğu ve İznik çiniciliği için gerekli malzemenin temin edildiği bir merkez olduğu da kaydedilmektedir.¹⁰⁰

2.3. Personeli

Daha önce geçtiği üzere Rüstem Paşa'nın bütün vakıflarını ihtiva eden ve sonradan tanzim edildiği anlaşılan bir defterde, Kütahya'daki Rüstem Paşa Medresesi personeliyle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Bu defterdeki vakfiye sûretlerine göre Kütahya'daki Rüstem Paşa Medresesi'nde personel olarak bir müderris, sekiz danışmend,¹⁰¹ bir bevvâb¹⁰² ve bir ferrâş¹⁰³ bulunmaktaydı. Bunlardan müderris yevmî yirmi akçe, danışmendlerin her biri ikişer akçe (toplamda on altı akçe), bevvâb ve ferrâş bir(er) akçe almaktaydı.¹⁰⁴

Vakfiyedeki “bevvâb ve ferrâş olan kimesneye yevmî bir akçe virile”¹⁰⁵ ibaresi, medresedeki geri hizmet kadroları sayılan bevvâblık ve ferrâşlığın aynı kişi tarafından ifa edildiğini düşündürmektedir. Benzer bir ifade, tüm personeli buradakiyle aynı olan

⁹⁹ Günümüzdeki son haliyle ilgili Resim 2'ye bakınız.

¹⁰⁰ Mustafa Çetin Varlık, “Kütahya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 6 Kasım 2020).

¹⁰¹ Osmanlılarda genellikle sibyan mektebi öğrencisine “talebe”, aşağı seviyelerdeki medrese öğrencisine “suhte”, yüksek seviyedeki medrese öğrencisine de “danışmend” denmekteydi. bk. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1/115. Ayrıca bk. Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, Mart 2003), 397. Danışmend'in yüksek öğrenim talebesi anlamındaki kullanımı aşağıdaki ifadelerde açıkça görülmektedir: “...ve talebeden biri danışmend olmak murad eylese, ibtidâ (önce) ulemâdan bir zata varup Hâric derslerini yani mukaddemât-ı ulûmu taallüm ve tahsîl itdikden sonra ol zâtın tavassut ve delâleti ile müderrisinden birine varup ve Dâhil derslerini görüp Sahn derslerine kesb ü liyâkât eylerdi.” bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309), 1(iki cilt bir arada)/109; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965), 261.

¹⁰² Bevvâb, kapıcı demektir. bk. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, nşr. Ahmed Cevdet (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317), 1-2 (iki cilt bir arada), “bevvâb”, 305.

¹⁰³ Döşemeci, hizmetçi ve süpürgeci gibi anlamlara gelen ferrâş (bk. Şemseddin Sâmî, “ferrâş”, *Kâmûs-ı Türkî*, 1-2/986) medreselerin temizlik işlerine bakanlar için kullanılır.

¹⁰⁴ İ. Aydın Yüksel, kaynak belirtmeden burada yevmî 2 akçe alan bir “meremmetçi” kadrosu zikretse de vakfiyede böyle bir kadro adı ve yevmîyesi bulunmamaktadır (“Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları”, 277).

¹⁰⁵ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 159 (4-7. satırlar).

Hayrabolu'daki (Tekirdağ'a bağlı) medresesi için de kullanılmıştır ("bevvâb ve ferrâşına günde bir akçe virile" şeklinde).¹⁰⁶ Bazı dönemlerde bu hizmetlerin tek kişi tarafından yapıldığı da görülmektedir. Nitekim Rebûlâhir 1116 (Ağustos 1704) tarihinde Kütahya'daki Rüstem Paşa Medresesi'ne bevvâb ve ferrâş lazım olduğu ve Mehmed Efendi adlı kişinin bu görevlere tayin edildiği (iki göreve de aynı kişinin atandığı) görülmektedir.¹⁰⁷ Ancak yine Kütahya'dakiyle aynı personele sahip olan Rodosçuk'taki (Tekirdağ merkez) medresesiyle ilgili ifadenin "bevvâb ve ferrâşına yevmî birer akçe virile"¹⁰⁸ şeklinde olması ise önceki ifadelerin birer kâtip hatası olma ihtimalini güçlendirmektedir. Daha sonraki dönem kayıtlarında birden çok görevin yine tek kişi tarafından yapılmış olması ise bu uygulamanın en azından bir süre varlığını göstermektedir. Örneğin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki *Hurûfât Defterleri*'nde yer alan kayıtlara göre Ramazan 1175 (Mart-Nisan 1762) tarihinde Rüstem Paşa Medresesi'nde bir muîd, bir bevvâb ve bir kâtip bulunduğu, bunların tamamına ikişer akçe yevmiye verildiği ve bu görevlerin üçünü de aynı kişinin (Mustafa Halife) yaptığı belirtilmektedir.¹⁰⁹ Vakfiyedeki görevli kadrosundan farklı olarak burada zikredilen ve arşiv kayıtlarında rastlayamadığımız kâtiplik kadrosunun ise ya hatalı olduğu ya da sonradan ihdas edildiği söylenebilir.

İstanbul'daki medresesi hariç, Rüstem Paşa'nın farklı yerlerde yaptırdığı medreselerdeki personel kadrosu ve sayısının büyük oranda aynı olduğu da dikkat çekmektedir. Buna göre onun Kütahya, Rodosçuk (Tekirdağ merkez)¹¹⁰ ve Hayrabolu'daki (Tekirdağ'a bağlı)¹¹¹ medreselerinde personel kadrosu aynı olup üçünde de bir müderris, sekiz danışmend, bir bevvâb ve bir ferrâş bulunmaktaydı. İstanbul'daki medresesinde de personel sayısı neredeyse aynı olsa da danışmend sayısının diğerlerinden fazla olduğu ve bünyesinde fazladan bir medrese (dârülkurrâ) ve personelinin yer aldığı dikkat çekmektedir. Buna göre burada bir müderris, on

¹⁰⁶ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 158 (alttan 13-14. satırlar).

¹⁰⁷ VGMA, *VGM.d.*, No. 1134 (*Hurufât Defteri*), s. 13. Ayrıca bk. Asuman Aydın-M. Murat Öntüğ, "Osmanlı Dönemi Kütahya'daki Eğitim Kurumları (XVIII. Yüzyıl)", *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2 (Bahar 2019), 31.

¹⁰⁸ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 157 (17-19. satırlar).

¹⁰⁹ Aydın - Öntüğ, "Osmanlı Dönemi Kütahya'daki Eğitim Kurumları (XVIII. Yüzyıl)", 39.

¹¹⁰ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 157 (17-19. satırlar).

¹¹¹ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 158 (alttan 13-14. satırlar).

danışmend, bir bevvâb ve bir ferrâş; bu medrese bünyesindeki dârülkurrâda bir dârülkurrâ şeyhi, on hafız ve bir hâfız-ı kütüb yer almaktaydı.¹¹² Mevcut vakfiye sûretinde Medîne-i Münevvere'deki medresesinin personel sayısı ise net olmayıp sadece buradaki müderris ve danışmendlerin ücretleri zikredilmiştir.¹¹³

Vakfiye sûretlerine göre Rüstem Paşa'nın adı geçen medreselerinde görev yapan müderrislerden Kütahya ve Hayrabolu'daki yevmî yirmi akçe, İstanbul'daki yirmi beş akçe, Medine'deki ise senelik yüz altın sikke almıştır. Rodosçuk'taki müderrisin ne kadar aldığı ise belirtilmemiştir. Bu bilgiler ya unutulmuş ya da defterdeki tahribat sonucu silinmiş olsa da (“yevmî akçe” şeklinde) diğer personel ücretleri burayla aynı olan Hayrabolu ve Kütahya'daki müderris akçelerinin burada da geçerli olduğu ve buradaki müderris için vakfiyede yirmi beş akçe tayin edilip daha sonra bu ücretin arttırıldığı söylenebilir. Nitekim buraya atanan müderris yevmiyelerine bakıldığında kendilerine otuz, kırk ve elli gibi farklı yevmiyelerin verildiği görülmektedir.¹¹⁴

İstanbul'daki medresesinde bulunan personelden müderris yevmî yirmi beş,¹¹⁵ danışmendlerin her biri üçer (toplamda otuz), bevvâb ve ferrâş'tan her biri ikişer; dârülkurrâ şeyhi sekiz, hafızların her biri birer, hâfız-ı kütüb ise beş akçe almaktaydı.¹¹⁶

2.3.1. Müderrisleri

2.3.1.1. Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572)

Osmanlı dönemi meşhur ulemâsından olup bilhassa *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseriyle tanınan, aynı zamanda devlet adamı ve şairlik yönüyle de bilinen Kınalızâde Ali Efendi, bu medresenin ilk müderrisidir. Kınalızâde, 916'da (1510) Isparta'da doğmuştur. Babası Emrullah Efendi (Mîrî), dedesi ise Abdülkadir Hamîdî'dir. Dedesinin kına (hinnâ) kullanması dolayısıyla torunları da Kınalızâde (Hinnâvîzâde) lakabıyla tanınmıştır. İlk tahsilini Isparta'da yapan Kınalızâde, daha sonra İstanbul'a giderek burada birçok hocadan dersler almıştır. Çivizâde Muhyiddin Efendi'nin muîdi iken onun

¹¹² VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 156 (22-36. satırlar).

¹¹³ 148. sayfanın alt tarafları ve 156. sayfanın baş tarafları.

¹¹⁴ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 2/608.

¹¹⁵ Vakfiyede tayin edilen bu rakamlara rağmen uygulamada müderrislerin daha yüksek bir yevmiye ile atandıkları görülmektedir. Medrese kısmına bakınız.

¹¹⁶ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 156 (22-36. satırlar).

şeyhülislamlığa geçişinden (teşrîflerinden) mülâzım olup tedris hizmetine girmiş ve sırasıyla Hüsâmiye (Edirne), Hamza Bey (Bursa) ve Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa (Bursa) medreselerinde müderrislik yapmıştır. Rüstem Paşa 957'de (1550) Kütahya'daki medresesini inşa edince buraya ilk olarak kırk akçe ile müderris olarak atanan Kınalızâde, bir yıl sonra onun İstanbul'daki diğer medresesine elli akçe ile geçmiş,¹¹⁷ ardından sırasıyla Haseki, Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Daha sonra kadılık mesleğine geçen Kınalızâde sırasıyla Şam, Kahire, Halep, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıkları görevlerinde bulunmuş ve 979'da (1571) Anadolu kadıaskeri olmuştur. Bu görevi esnasında iken 6 Ramazan 979 (22 Ocak 1572) tarihinde vefat etmiş ve İstanbul yolu üzerindeki Nâzır Mezarlığı'na defnedilmiştir. Bilhassa *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseriyle tanınan Kınalızâde'nin tefsir, fıkıh, felsefe, riyâziyyât ve belâgat alanlarında mahir olduğu belirtilmektedir.¹¹⁸

2.3.1.2. Şah Mehmed b. Hürrem (ö. 978/1570)

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin torunlarından olan kadı Hürrem b. Mehmed b. Âdil'in oğlu olup Karahisar-ı Sâhib'de (Afyonkarahisar) doğmuştur. 945 (1538-1539) tarihinde Çivizâde'den mülâzemetle tedris hizmetine giren Şah Mehmed sırasıyla Molla Hüsrev (Bursa), Sirâciye (Edirne) ve Câmî-i Atîk (Edirne) medreselerinde müderrislik yapmıştır. 958'de (1551) ise Kınalızâde Ali Efendi yerine kırk akçe ile Kütahya'daki Rüstem Paşa Medresesi'ne,¹¹⁹ 960'ta yine Kınalızâde yerine İstanbul'daki Rüstem Paşa Medresesi'ne atanmış, ardından sırasıyla Mihrimah Sultan, Sahn-ı Semân, Sultan Selim-i Kadîm ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Daha sonra kadılık mesleğine geçen Şah Mehmed Mısır, Edirne ve İstanbul kadılığı görevlerinde bulduktan sonra Cumâdelûlâ 978'de (Ekim 1570) vefat etmiş ve Âbid Çelebi Mescidi hazîresine defnedilmiştir. Şah Mehmed'in *İslâhu'l-Îzâh* evâiline hâşiyesi ve *Hâşiyeye-i Şerîfiye-i Tecrîd*'e ta'likâtı vardır.¹²⁰

¹¹⁷ Atâî, *Hadâik*, 165. Ayrıca bk. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1/350.

¹¹⁸ Kınalızâde hakkında detaylı bilgi için bk. Atâî, *Hadâik*, 164-168; Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Aralık 2020).

¹¹⁹ Atâî, *Hadâik*, 137. Ayrıca bk. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1/350.

¹²⁰ Detaylı bilgi için bk. Atâî, *Hadâik*, 137-139.

2.3.1.3. Hacı Hasanzâde (Mehmed b. Hızır Şah b. Mehmed, ö. 979/1572)

II. Bayezid devri kadıaskerlerinden Hacı Hasanzâde'nin (ö. 901/1495-1496)¹²¹ torunu olması hasebiyle Hacı Hasanzâde diye bilinir. Mülâzemetten sonra Kazzâziye (İmâdiye) (Bursa) ve Abdüsselâm (Çekmece) medreselerinde müderrislik yapmıştır. 963'ten (1555-1556) önce kırk akçe ile Kütahya'daki Rüstem Paşa Medresesi'ne müderris olan Hacı Hasanzâde,¹²² bundan sonra sırasıyla Ka'riye (Hankâh), Haseki,¹²³ Sahn-ı Semân, Ayasofya ve Süleymaniye medreselerinde tedris hizmetinde bulunmuştur. Ardından Medine ve Mekke kadılığı yapan ve bu görevi ilk yapan olması hasebiyle kendisine Arap âlimlerce "Kâdi'l-Harameyn" lakabı verilen Hacı Hasanzâde, Zilhicce 979 (Nisan-Mayıs 1572) tarihinde vefat etmiştir.¹²⁴

2.3.1.4. Kurd Çelebi (Emin Kösesi oğlu) (ö. ?)

Hayatı hakkında pek bir bilgimiz bulunmayan Kurd Çelebi, Ayasofya ve Sahn medreseleri ile Süleymaniye Dârülhadisi müderrisliği görevlerinde bulunan Emin Kösesi'nin (Yahya b. Nureddin Hamzatü'l-Emin) oğlu olup 970 (1562/1563) yılından önce burada kırk akçe ile görev yapmıştır.¹²⁵

2.3.1.5. Hüsam Efendi (ö. 989/1581)

Hamid (Isparta) vilâyetinde doğmuştur. Farklı hocalardan dersler aldıktan sonra Muallim-i Sultânî Hayreddin Efendi'nin vefatından mülâzım olarak tedris hizmetine başlamış, önce Kirmasti Medresesi (İstanbul), ardından Abdülvâsi' Efendi Medresesi'ne (Dimetoka) tayin olmuş, daha sonra 970 (1562-1563) yılından önce Emin Kösesi oğlu Kurd Çelebi yerine kırk akçe ile Kütahya'daki Rüstem Paşa Medresesi'ne atanmıştır.¹²⁶ Ardından sırasıyla Süleyman Paşa Medresesi (Yenişehir) ve Manastır Medresesi (Bursa) müderrisliği, Rodos müftülüğü, Muradiye Medresesi (Bursa) müderrisliği ve Şam'da müderrislik ile Şam müftülüğü (müderris ve me'zûn bi'l-iftâ) görevlerinde bulunmuştur.

¹²¹ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 2/802.

¹²² Atâî, *Hadâik*, 168. Ayrıca bk. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1/350.

¹²³ Meşrutası (Atâî, *Hadâik*, 168 ve 327).

¹²⁴ Detaylı bilgi için bk. Atâî, *Hadâik*, 168-169.

¹²⁵ Atâî, *Hadâik*, 263. Ayrıca bk. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1/350. Emin Kösesi hakkında detaylı bilgi için bk. Mehdin Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadisi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), 290-291.

¹²⁶ Atâî, *Hadâik*, 263. Ayrıca bk. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1/350.

Bu son görevi esnasında iken Hac vazifesini ifa etmiş ve Mekke'de Rebûlâhir 989'da (Mayıs-Haziran 1581) vefat etmiştir.¹²⁷

2.3.1.6. Ahmed b. Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1205/1790-1791 civarı)

1205 (1790-1791) yılından önce burada müderris iken yerine büyük oğulları Abdullah ve Mustafa ile küçük oğlu Mesud Efendi geçmiştir.¹²⁸

Ahmed b. Şeyh Mehmed Efendi'den Mehmed b. Abdullah Efendi'ye kadar aşağıda zikredilen ve aynı aileye mensup toplam yedi müderrisi kapsayan biyografilere bakıldığında, bu dönemlerde müderrislik hissesinin miras gibi aile bireyleri arasında bölüldüğü dikkat çekmektedir. Bu hisselerin detayı, üç ayrı kısımdan oluşan bir arşiv belgesinde özetle şöyle geçmektedir:¹²⁹

1205 (1790-1791) yılında Ahmed b. Şeyh Mehmed Efendi'nin Rüstem Paşa Medresesi'ndeki müderrislik görevi yerine büyük oğulları Abdullah ve Mustafa ile küçük oğlu Mesud Efendi geçmiştir. Böylece bir müderrislik hissesi üçe bölünmüştür. Daha sonra bunlardan Mustafa Efendi vefat edince yerine (Mustafa'nın) büyük oğlu Ahmed Efendi ile küçük oğlu Abdurrahman Efendi;¹³⁰ 1209'da (1794-1795) Abdullah Efendi vefat edince ise yerine (Abdullah'ın) oğlu Mehmed Efendi geçmiştir.¹³¹ Daha sonra Mustafa'nın küçük oğlu Abdurrahman Efendi vefat edince¹³² müderrislik hissesi kardeşi ve Mustafa'nın diğer oğlu Ahmed b. Mustafa'ya geçmiştir.¹³³ Burada, bir müderrislik hissesinin hep aile içerisinde olmak üzere genellikle babadan oğula, bazen de kardeşten kardeşe geçmesi şeklinde bir uygulama dikkat çekicidir.

¹²⁷ Atâî, *Hadâik*, 262-263.

¹²⁸ BOA, *Cevdet Maârif (C.MF.)*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617 (belgenin baş kısmı).

¹²⁹ BOA, *C.MF.*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617.

¹³⁰ BOA, *C.MF.*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617 (belgenin baş kısmı).

¹³¹ BOA, *C.MF.*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617 (belgenin orta kısmı).

¹³² Tarih belirtilmemiş olsa da bunun da Abdurrahman Efendi'nin göreve geçtiği 1205 (1790-1791) tarihinden sonraki bir dönemde ve 1209 (1794-1795) tarihinden sonra olması muhtemeldir.

¹³³ BOA, *C.MF.*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617 (belgenin son kısmı).

2.3.1.7. Abdullah b. Ahmed Efendi (ö. 1209/1794-1795)

1205 (1790-1791) civarından¹³⁴ 1209'a (1794-1795) kadar¹³⁵ babası Ahmed b. Şeyh Mehmed'in buradaki görevinden sonra iki kardeşi (Mustafa ve Mesud) ile birlikte üç müderrislik hissesinden birini almıştır.¹³⁶

2.3.1.8. Mustafa b. Ahmed Efendi (ö. 1205/1790-1791 civarında)

1205 (1790-1791) civarında babası Ahmed b. Şeyh Mehmed'in buradaki görevinden sonra iki kardeşi (Abdullah ve Mesud) ile birlikte üç müderrislik hissesinden birini almıştır. 1205 (1790-1791) civarında vefat edince de yerine büyük oğlu Ahmed Efendi ile küçük oğlu Abdurrahman Efendi geçmiştir.¹³⁷

2.3.1.9. Mesud b. Ahmed Efendi (1804-1805'te hayatta)

Ahmed b. Şeyh Mehmed'in oğlu olup 1205 (1790-1791) civarında babasının Rüstem Paşa Medresesi'ndeki görevinden sonra iki kardeşi (Abdullah ve Mustafa) ile birlikte buranın üç müderrislik hissesinden birini almıştır.¹³⁸

Kütahya'yla ilgili bir şer'iyye sicilinde 1219'da (1805) Rüstem Paşa Medresesi müderrisi olarak Mesud b. Ahmed Efendi adlı birinden bahsedilmektedir ki adı geçen kişi de buradakiyle aynı olmalıdır. İlgili sicilde geçtiğine göre 6 Zilkade 1219 (6 Şubat 1805) tarihinde, Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi müderrisi ve müteveli vekili Mesud b. Ahmed Efendi'dir. İlgili tarihte Mesud Efendi, müteveli vekili olduğu vakfa bağlı Balıklı Mahallesi'nde bulunan Balıklı Hamamı yakınında akan suları kaynağında incelerken bazı kimselerin suyu şahsi işleri için kullanıp israf ettiklerini, bu kimselerin suyu azaltmak suretiyle hamama da zarar verdiklerini beyan etmiş ve suyun kaynağında gerekli tamiratın yapılması için izin istemiştir. Neticede su işlerinden anlayan kimselerin de keşfi ve tahkiki ile hamamın kaynağındaki zararın tamamen giderilmesi ve gereken

¹³⁴ BOA, *C.MF.*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617 (belgenin baş kısmı).

¹³⁵ BOA, *C.MF.*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617 (belgenin orta kısmı).

¹³⁶ Kendisiyle birlikte ailesi bireyleri arasında paylaşılan müderrislik hissesiyle ilgili detaylı bilgi için Ahmed b. Şeyh Mehmed Efendi'nin biyografisi kısmına bakınız.

¹³⁷ BOA, *C.MF.*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617 (belgenin baş kısmı). Mustafa Efendi'nin de dâhil olduğu ailesi fertleri arasında paylaşılan müderrislik hissesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için Ahmed b. Şeyh Mehmed Efendi'nin biyografisi kısmına bakınız.

¹³⁸ BOA, *C.MF.*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617 (belgenin baş kısmı). Kendisiyle birlikte ailesi bireyleri arasında paylaşılan müderrislik hissesiyle ilgili detaylı bilgi için Ahmed b. Şeyh Mehmed Efendi'nin biyografisi kısmına bakınız.

tamiratın yapılabilmesi için 1219 kuruşluk masraf çıkarılmış ve mütevellî vekili olan Mesud Efendi'nin vakıf gelirlerinden 1219,5 kuruş harcaması kararlaştırılmıştır.¹³⁹ Burada görüldüğü üzere Osmanlı'da müderrisler, asli vazifeleri olan eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra bağlı buldukları vakfın mütevelliliği veya vekilliği ile diğer birçok işiyle de ilgilenirlerdi.

2.3.1.10. Ahmed b. Mustafa Efendi (ö. 1209/1794-1795'ten sonra)

Daha önce adı zikredilen müderrislerden Mustafa b. Ahmed'in büyük oğlu olup 1205 (1790-1791) tarihi civarında vefat eden babasının yerine Rüstem Paşa Medresesi'ndeki üç hisseden birini kardeşi Abdurrahman Efendi'yle birlikte almıştır.¹⁴⁰ Daha sonra Abdurrahman Efendi'nin vefatı üzerine¹⁴¹ onun hissesi de kendisine geçmiştir.¹⁴² Böylece babalarından kendisi ve kardeşine intikal eden üçte birlik hissenin tamamını almıştır.¹⁴³

2.3.1.11. Abdurrahman b. Mustafa Efendi (ö. 1205/1790-1791'den sonra)

Yukarıda adı geçen müderrislerden Mustafa b. Ahmed'in küçük oğlu olup 1205 (1790-1791) tarihi civarında vefat eden babasının yerine Rüstem Paşa Medresesi'ndeki üç hisseden birini ağabeyi Ahmed Efendi'yle birlikte almıştır.¹⁴⁴

2.3.1.12. Mehmed b. Abdullah Efendi (ö. 1209/1794-1795'ten sonra)

1209 (1794-1795) yılında, yukarıda adı geçen müderrislerden babası Abdullah b. Ahmed Efendi vefat edince yerine geçmiştir (babasının aldığı üç müderrislik hissesinden biri kendisine verilmiştir).¹⁴⁵

¹³⁹ Enbiya Dumluoğlu, *7 Nolu Kütahya Şer'iyeye Sicili Defterinin (I. Bölüm) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 111-112; Erden, *Tanzimat Sonrası Kütahya Medreseleri*, 110-111.

¹⁴⁰ BOA, *C.MF.*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617 (belgenin baş kısmı).

¹⁴¹ Tarih belirtilmemiş olsa da bunun da Abdurrahman Efendi'nin göreve geçtiği 1205 (1790-1791) tarihinden sonraki bir dönemde ve 1209 (1794-1795) tarihinden sonra olması muhtemeldir.

¹⁴² BOA, *C.MF.*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617 (belgenin son kısmı).

¹⁴³ Kendisiyle birlikte ailesi bireyleri arasında paylaşılan müderrislik hissesiyle ilgili detaylı bilgi için Ahmed b. Şeyh Mehmed Efendi'nin biyografisi kısmına bakınız.

¹⁴⁴ BOA, *C.MF.*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617 (belgenin baş kısmı). Abdurrahman Efendi'nin de dâhil olduğu ailesi bireyleri arasında paylaşılan müderrislik hissesiyle ilgili detaylı bilgi için Ahmed b. Şeyh Mehmed Efendi'nin biyografisi kısmına bakınız.

¹⁴⁵ BOA, *C.MF.*, No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617 (belgenin orta kısmı). Mehmed Efendi'nin de dâhil olduğu ailesi bireyleri arasında paylaşılan müderrislik hissesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için Ahmed b. Şeyh Mehmed Efendi'nin biyografisi kısmına bakınız.

2.3.1.13. Palabıyık Mehmet Efendi (Ulûî, Menteşevî, Muğlavî, Ebu’ş-Şârih, Ulalı Müftîzâde, Alâiyye Müftîsizâde, Üstâd-ı Hikmet, Bıyıklı Mehmed Efendi) (ö. 1804)

Üstâd-ı Hikmet denilen ve XVIII. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı-Türk düşünürü olan Muğlalı Palabıyık Mehmet Efendi, felsefe, kelam, mantık, matematik, astronomi, şiir ve musiki alanlarında söz sahibi biridir. Kendisi aynı zamanda müderris olup Süheyl Bey ve Molla Gürânî medreselerinde müderrislik yapmıştır. I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinin önemli âlimlerinden olan Palabıyık’ın huzur derslerine de muhatab ve mukarrir olarak katıldığı, Osmanlı son dönemindeki Batılı tarzdaki Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyün ve Mühendishâne-i Berr-i Hümâyün gibi okullarda hocalık yaptığı ve aralarında şeyhülislamların da bulunduğu birçok önemli öğrenci yetiştirdiği belirtilmektedir. Onun, bilinmeyen bir nedenle bir müddet Kütahya’daki Rüstem Paşa Medresesi’ne de sürgüne gönderildiği ve daha sonra bu cezasının affedildiği kaydedilmektedir. Vefat tarihi kesin olarak bilinemese de onun 1804’te vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁶

2.3.1.14. Karacazâde Ahmed Necib b. Mesud Efendi (ö. 2 Rebûlâhir 1320/9 Temmuz 1902 civarı)

Bir sicildeki kayda göre babası Mesud adlı biri olan¹⁴⁷ Karacazâde’nin adı birden çok arşiv belgesinde geçmektedir. Örneğin Evkaf-ı Hümâyûn Mahkemesi sicilleri arasında yer alan 6 Rebûlevvel 1301 (5 Ocak 1884) tarihli bir hükme göre Ahmed Efendi adlı birinin İstanbul’da Sultan Ahmed yakınındaki Kapıağası Mahmud Ağa Mahallesi’nde yaşayan çocukları Seyyid Osman Cemal, Seyyid İbrahim Halil ve Seyyid el-Hâc Mehmed Emin adlı kişiler, İstanbul, Kütahya ve başka yerlerde bulunan sâbık sadrazam Rüstem Paşa Vakfı’nın evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere tevliyetinin (mütevellilik görevinin) padişah beratı ve ortaklık ile kendi uhdelerinde olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle kendileri, vakfın Kütahya’daki üstü örtülü binaları ile bağ, bahçe vb. vakıf malların mütevellilik vazifesine Kütahya’daki Rüstem Paşa Medresesi

¹⁴⁶ Palabıyık Mehmed Efendi hakkında detaylı bilgi için bk. Enver Demirpolat, “Üstâd-ı Hikmet Muğlalı Palabıyık Mehmet Efendi (Bir Biyografi Denemesi)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2010), 127-150.

¹⁴⁷ Erden, *Tanzimat Sonrası Kütahya Medreseleri*, 113.

müdürrisi Karacazâde Ahmed Necib Efendi'yi vekil tayin ettiklerini bildirmişler ve bu işlem mahkemece onaylanmıştır.¹⁴⁸

Bir Hüdâvendigâr vilâyeti salnâmesinde de 1301 (1883-1884) yılında Rüstem Paşa Medresesi'nde Ahmed Efendi adlı bir müdürristen bahsedilmektedir ki adı geçen kişiyle Karacazâde Ahmed aynı olmalıdır.¹⁴⁹ Osmanlı Arşivi'nde de 2 Rebûlâhir 1320 (9 Temmuz 1902)¹⁵⁰ ve 6 Cemâziyelûlâ 1320 (11 Ağustos 1902)¹⁵¹ tarihli aynı içerikli iki ayrı belgede, bu dönemlerde Kütahya'daki Rüstem Paşa Medresesi'nde Karacazâde Ahmed Efendi'nin üçte birlik müdürrislik hissesine sahip olup aylık yüz kuruş ücret aldığı, kalan üçte ikilik hissenin ise Mehmed ve kardeşi Hüseyin'in üzerinde olduğu kayıtlıdır. İlgili belgelere göre üçte ikilik hisseye sahip olan Mehmed ve kardeşi Hüseyin, Karacazâde Ahmed Efendi'nin vefat etmesi ve çocuklarının olmaması (bilâ-veled olması) sebebiyle yüz kuruşluk vazifenin de kendi vazifelerine eklenmesini (zam ve ilavesini) istemişlerdir. Böylece iki kardeşin toplam alacakları ücret aylık üç yüz kuruş olacaktır. Yukarıdaki kayıtlara göre Karacazâde Ahmed Necib Efendi'nin 1301-1320 (1883-1902) arasında burada müdürrislik yaptığı anlaşılmaktadır.

¹⁴⁸ Evkaf-ı Hümâyûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil (1300-1301/1883-1884), C 100, 175, Hüküm No. 126, Orijinal Metin No. [83-2].

¹⁴⁹ 1301 (1883-1884) *Sene-i Hicriyesine Mahsus Salnâme-i Hüdâvendigâr*, 217.

¹⁵⁰ BOA, *Şûrâ-yı Devlet (ŞD)*, No (Kutu). 158, Gömlek No. 156 (Belge Tarihi: H-06-05-1320), 1 (dijital görüntü sayfası).

¹⁵¹ BOA, *BEÖ*, No. 1905/142818, 3 (dijital görüntü sayfası). Örnek olması açısından bu belgedeki bilginin latinizesini de vermek istiyoruz: “Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin Şûrâ-yı Devlet'e havale buyrulan 2 Rebûlâhir sene 1320 tarih ve 241 numaralı takriri Maliye Dairesi'nde kırâat olundu. Meâlinde... Evkâf-ı mazbûtadan Kütahya'da vâkî' Çağalzâde Rüstem Paşa Medresesi'nin vazife-i muayyene ile sülûs hisse müdürrislik ciheti mutasarrıfı Karacazâde Ahmed Efendi'nin bilâ-veled vefatıyla uhdelinde olan sülûsân hisseye ilhâkan kedilerine tevcîh kılındığından bahisle yüz kuruş vazifesinin dahi vazifelerine zam ve ilavesi mezkûr medrese müdürrisi Mehmed ve biraderi Hüseyin efendiler tarafından istid'â kılındığı Kütahya sancağından bâ-mazbata iş'âr olunmuş ve lede't-tedkîk bilâ-veled vefat eden Ahmed Efendi mahlûlünden mezkûr sülûs hissenin uhdelindeki sülûsân hisseye ilhâkan mûmâ ileyhimâya tevcîh kılındığı ve sülûsân hissenin şehri iki yüz ve sülûs hissenin şehri yüz kuruş vazifeleri üç yüz tarihinden beri tesviye? ve îfâ ve cedvellere idhâl ve imlâ ile cedveller üzerine de kabul ve mahsûb muâmelesi icrâ edilmekte olduğu anlaşılmış olduğundan mezkûr müdürrislik cihetinin hazinece muhassas ve mukayyed olan şehri on kuruş üzerine vakf-ı mezkûrun zabtından mukaddem verilmiş olan iki yüz doksan kuruşun vakfı varidatından zammıyla teâmülen i'tâ olduğu vecihle mikdâr-ı şehrinin üç yüz kuruşa iblâğı ve zamm-ı mezkûrun bu vecih dâhilindeki tertib-i mahsûsundan tesviyesiyle beratına derci istizân olunmağla ber-mûceb-i istizân icrâ-yı icabının nezâret-i müşârûn ileyhâya havalesi tezekkür kılındı. Ol babda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 6 Cemâziyelûlâ sene 1320 (11 Ağustos 1902) ve fi 29 Temmuz sene 1318.”

Karacazâde Ahmed Necib Efendi'de de görüldüğü üzere bu dönemlerde müderrislik hissesi birden çok kişiye (özellikle çocuklar ve kardeşler arasında) paylaştırılabiliyordu. Bu tür uygulamalar, vakfiyelere konan şartlarla sağlanıyor ve hak sahipleri vefatlarına kadar bu görevlerde kalabiliyorlardı. Hak sahibinin evladının olmaması durumunda ise hisselerin birbirine eklenmesi söz konusu idi.¹⁵² Burada dikkat çeken bir diğer husus ise medrese müderrislerinin vakıflara müteveli veya müteveli vekili olarak da görev yapmış olmalarıdır.

2.3.1.15. Hüseyin b. Hasan b. İbrahim Efendi (2 Rebûlâhir 1320/9 Temmuz 1902'de hayatta)

Şer'iyeye sicillerindeki bir kayıta, bu dönemde Kütahya Rüstem Paşa Medresesi'ndeki müderrislik hissesinin üçte ikilik kısmını alan iki kardeşin tam adı geçmekte ve adlarının Hüseyin b. Hasan b. İbrahim Efendi ve kardeşi Mehmed b. Hasan b. İbrahim Efendi şeklinde olduğu görülmektedir. Yine ilgili kayda göre bu iki kardeş bu dönemde medresenin bulunduğu Kütahya Servi Mahallesi'nde ikamet etmekteydiler.¹⁵³ Yukarıda da geçtiği üzere Osmanlı Arşivi'nde yer alan diğer bir belgedeki kayda göre ise 2 Rebûlâhir 1320 (9 Temmuz 1902) tarihinde Mehmed Efendi ve kardeşi Hüseyin Efendi, Kütahya Rüstem Paşa Medresesi'ndeki müderrislik hissesinin üçte ikilik kısmını alıyorlardı. Onlar, bu tarihlerde vefat eden müderrislerden Karacazâde Ahmed Efendi'nin çocuklarının olmaması sebebiyle (bilâ-veled) yüz kuruşluk vazifesinin de kendi vazifelerine eklenmesini (zam ve ilavesini) istemişlerdir. Böylece iki kardeş, üç hisselerin tamamı olan aylık üç yüz kuruş alacaklardı.¹⁵⁴

2.3.1.16. Mehmed b. Hasan b. İbrahim Efendi (2 Rebûlâhir 1320/9 Temmuz 1902'de hayatta)

Bir önceki müderris Hüseyin b. Hasan'nın kardeşidir. Şer'iyeye sicillerindeki bir kayıta tam adı Mehmed b. Hasan b. İbrahim Efendi şeklinde olup kardeşiyle birlikte bu dönemde medresenin bulunduğu Kütahya Servi Mahallesi'nde ikamet etmiştir.¹⁵⁵ Kardeşi Hüseyin Efendi'ye ait yukarıdaki biyografide de geçtiği üzere, Mehmed Efendi

¹⁵² Konuyla ilgili bir değerlendirme için bk. Erden, *Tanzimat Sonrası Kütahya Medreseleri*, 113.

¹⁵³ Erden, *Tanzimat Sonrası Kütahya Medreseleri*, 113.

¹⁵⁴ BOA, ŞD, No (Kutu). 158, Gömlek No. 156 (Belge Tarihi: H-06-05-1320), 1 [dijital görüntü sayfası]; BOA, BEO, No. 1905/142818, 3 (dijital görüntü sayfası).

¹⁵⁵ Erden, *Tanzimat Sonrası Kütahya Medreseleri*, 113.

2 Rebûlâhîr 1320 (9 Temmuz 1902) tarihinde kardeşi Hüseyin Efendi ile birlikte önce buradaki müderrislik hissesinin üçte ikilik kısmını alırken kalan üçte birlik kısmını alan Karacazâde Ahmed Efendi'nin bu tarihlerde vefat etmesi ve çocuklarının olmaması sebebiyle onun yüz kuruşluk vazifesinin de kendi vazifelerine eklenmesini istemişler ve neticede iki kardeşin, üç hissenin tamamı olan aylık üç yüz kuruş almaları kararı verilmiştir.¹⁵⁶

2.3.1.17. Hasan Efendi (1853'te hayatta)

Şer'iyye sicillerindeki bir kayda göre Ali b. Mehmed ile Aşıroğlu Mustafa b. Ali efendiler, 14 Mart 1853 tarihinde Servi Mahallesinde bulunan ve dört tarafı şahsi mülk ve arsalarla çevrili bahçelerini Hasan Efendi'ye 1750 kuruş mukabilinde satmışlardır. İlgili satış işlemine Kütahya Servi Mahallesi sakinlerinden Rüstem Paşa Medresesi müderrisi Hasan Efendi de şahitlik etmiştir.¹⁵⁷ Belgeden, başka birçok örnekte görüldüğü üzere, mahkemelerde şahitliklerine en çok başvuru zümrelerin başlarında müderrislerin geldiği görülmektedir.

2.3.1.18. Mehmet Efendi (1903-1904'te hayatta)

1318-1319 (1900-1902) tarihli Maârif Salnâmeleri kayıtlarına göre bu tarihlerde Rüstem Paşa Medresesi'nde Mehmed Efendi adlı biri müderris olarak görev yapmaktaydı ve buradaki öğrenci sayısı kırk idi.¹⁵⁸ 1321 (1903-1904) yılında da aynı adla bir müderris (muhtemelen aynı kişi) görevde olup öğrenci sayısı bu defa elli yedi olarak görülmektedir.¹⁵⁹

2.3.2. Öğrencileri

Vakfiyeye göre Rüstem Paşa Medresesi'nde günlük ikişer akçe alan sekiz öğrenci (danişmend) bulunacaktı.¹⁶⁰ Medresenin mevcut oda sayısı, her öğrenciye

¹⁵⁶ BOA, ŞD, No (Kutu). 158, Gömlek No. 156 (Belge Tarihi: H-06-05-1320), 1 [dijital görüntü sayfası]; BOA, BEO, No. 1905/142818, 3 (dijital görüntü sayfası).

¹⁵⁷ Erden, *Tanzimat Sonrası Kütahya Medreseleri*, 111.

¹⁵⁸ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye* (Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1318), 1305; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye* (Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1319), 579.

¹⁵⁹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye* (Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye: Asır Matbaası, 1321), 489. Ayrıca bk. Serap Kölemen (Yüce), *19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Kütahya Sancağı'nda Eğitim* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 38.

¹⁶⁰ VGMA, *VGM.d.*, No. 635, 159 (5-7. satırlar). Ayrıca bk. Yüksel, "Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları", 277.

müstakil birer odanın tahsis edildiğini göstermektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde medreselerin genelindeki kontenjan artışı burada da dikkat çekmekte ve salnâmelerdeki kayıtlara göre Rüstem Paşa Medresesi'nde 1301 (1883-1884) tarihinde on üç,¹⁶¹ 1318-1319'da (1900-1902) kırk;¹⁶² 1321 (1903-1904) yılında ise elli yedi öğrenci bulunmaktaydı.¹⁶³

Bazı arşiv defterlerinde ise Kütahya'daki tüm medrese ve öğrenci mevcutları toplu olarak bulunmakta ve her bir medresede ne kadar öğrenci bulunduğu belirtilmemektedir. Buna göre 1302'de (1884-1885) Kütahya merkezdeki on sekiz medresede (biri dârülhadis) toplam 600;¹⁶⁴ 1301'de (1883-1884) on dört medresede toplam 245;¹⁶⁵ Tanzimat dönemi sonunda ise altı medresede toplam 150 öğrencinin eğitim gördüğü belirtilmektedir.¹⁶⁶

Öğrenci sayıları dışında Rüstem Paşa Medresesi'nde ders gören (öğrenci olarak bulunan) Kütahyalı bir memur hakkında da bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Nitekim Osmanlı Arşivi'ndeki *Sicill-i Ahvâl Defterleri*'nde yer alan bir kayda göre Osman Nuri Efendi (Mehmet Şerif Efendi'nin oğlu) adlı birisi burada eğitim görmüştür. İlgili defterdeki bilgilere göre 1263 (1846-1847) yılında Kütahya'da dünyaya gelen ve Türkçe okuyup yazabilen Osman Nuri Efendi, sıbyân mektebinde dinî ilimlere giriş derslerinin ardından Rüstem Paşa Medresesi'nde bir süre Arapça dersler almıştır. 8 Zilhicce 1281 (4 Mayıs 1865) tarihinde 18 yaşında iken 250 kuruş maaşla Kütahya Sancağı Tahrir-i Emlak Messahlığı'na tayin olan, ardından 2 Cemâziyelevvel 1283 (12 Eylül 1866) tarihinde Emlak-ı Muharrer Sânilîğine, 14 Cemâziyelâhir 1284 (13 Ekim 1867)

¹⁶¹ Bu dönemde Kütahya'da bulunan 14 medrese içerisinde öğrenci mevcudu en az olanlardan biri de Rüstem Paşa Medresesi'dir. Buna göre toplamda 245 öğrencinin bulunduğu bu medreselerde en fazla öğrenciye sahip olanı Germiyanzâde olup burada 30 öğrenci var iken, diğer medreselerin birinde 21, beşinde 20'şer, dördünde 15'şer, Rüstem Paşa'da 13, birinde 12, birinde de 10 öğrenci bulunmaktadır (*1301 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salnâme-i Hüdâvendigâr*, 217).

¹⁶² *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (1318)*, 1305; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (1319)*, 579.

¹⁶³ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (1321)*, 489. Ayrıca bk. Kölemen (Yüce), *19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Kütahya Sancağı'nda Eğitim*, 38.

¹⁶⁴ *1302 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salnâme-i Hüdâvendigâr*, 441. Ayrıca bk. Karakaş, *19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Kütahya (Germiyan) Sancağı Salnâmeleri*, 80.

¹⁶⁵ *1301 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salnâme-i Hüdâvendigâr*, 217.

¹⁶⁶ Arıkan, *Tanzimat Döneminde Kütahya*, 191.

tarihinde Kütahya Sancağı Tahrir-i Vergi Kalemi Mukayyetliği'ne atanan Osman Nuri Efendi, 7 Cemâziyelâhir 1286 (14 Eylül 1869) tarihinde Şaphane ve Dağardı Nahiyeleri Vukuat Kitâbeti'ne, 8 Rebiülevvel 1288'de (28 Mayıs 1871) Kütahya Sancağı Muhasebe Kalemi Masraf Kitâbeti'ne, 20 Cemâziyelâhir 1290 (15 Ağustos 1873) tarihinde Kütahya Sancağı Muhasebesi Varidat Kitâbeti'ne nakledilmiştir. Daha sonra bu görevde iken 1291 malî senesinde (1874-1875) Eskişehir Kazası Umur-ı Maliyesi'nin tahkikine memur olan Osman Nuri Efendi, bu arada 25 Zilhicce 1298 (18 Kasım 1881) tarihine kadar 365-520 kuruş arasında değişen oranlarda maaş almış, 1300 sene-i maliyesinde (1882-1883)¹⁶⁷ Gediz Kazası Umur-ı Maliyesi'nin tahkikine, aynı yıl malî senesinde ise Gediz Kazası Aşar İhale Memuriyeti'ne tayin olmuştur. 22 Safer 1313 (14 Ağustos 1895) tarihinde daha önce bahsi geçen masraf kitâbetine nakledilen Osman Nuri Efendi, bu hizmette iken Tavşanlı ve Eğrigöz nahiyelerinin 22 Safer 1313 senesi aşar ihalesine memur olmuştur (26 Cemâziyelâhir 1317/1 Kasım 1899).¹⁶⁸

SONUÇ YERİNE

Osmanlı'nın en kudretli sadrazamlarından biri olan ve bazı icraatlarıyla da eleştirilen Kanûnî Sultan Süleyman devri sadrazamlarından Rüstem Paşa, kurduğu vakıflarla Osmanlı'nın farklı coğrafyalarında birçok hayır eseri yaptırmıştır. Onun vakıf eserlerinden biri de 945-946 (1538-1539) yılları arasında Anadolu beylerbeyliği görevinde bulunduğu Kütahya merkezde kendi adıyla inşa ettiği medresesidir. Rüstem Paşa bu medreseyi, Kütahya'daki kısa süreli bu görevi esnasında değil de daha sonra birinci sadrazamlığı devrinde yaptırmıştır. Kütahya'da hamam ve kervansaray gibi başka hayır eserleri de yaptıran Rüstem Paşa'nın bu medresesi, kapısı üzerinde yer alan kitabedeki tarihten de anlaşılacağı üzere 957'de (1550) inşa edilmiştir.

Açık avlulu klasik Osmanlı mimarisiyle inşa edilen ve toplam on hücre ile bir dershaneden oluşan medrese, geçirdiği bazı restorasyonlarla günümüze ulaşmıştır.

¹⁶⁷ Metinde 1305 tarihi geçse de hatalı olmalıdır. Zira devamında yer alan tarihler yine 1300 olarak kayıtlıdır.

¹⁶⁸ BOA, *Dâhiliye Sicill-i Ahvâl Defterleri (DH. SAİDd)*, No (Kutu). 102, Gömlek No. 193, 93. Ayrıca bk. Mustafa Kocakaya, *Sicill-i Ahval Defterleri'nde Osmanlı Dönemi Kütahyalı Memurlar* (Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 147-148.

Eserlerinin çoğu Mimar Sinan tarafından yapıldığı bilinen Rüstem Paşa'nın Kütahya'daki bu medresesi, Mimar Sinan'ın mimarbaşı olarak imparatorluğun her yanındaki yapılardan sorumlu olduğu bir dönemde inşa edilmiş olsa da Mimar Sinan tezkirelerinde ve ona ait olduğu düşünülen isimsiz risalede geçmemektedir.

Rüstem Paşa'nın yaptığı hayır-hasenât işleriyle ilgili vakfiyenin orijinali günümüze ulaşmasa da onun vakıflarına ait Türkçe vakfiye sûretleri, bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki bir defterde kayıtlı bulunmaktadır. Onun bütün vakıflarını ihtiva eden ve sonradan tanzim edildiği anlaşılan bu defterde, Kütahya'daki Rüstem Paşa Medresesi'yle ilgili bilgiler de bulunmaktadır.

Vakfiyesinde bu medrese müderrisine yevmî yirmi akçe verileceği belirtilmekle birlikte ilk müderrisi de dâhil olmak üzere, ilk dönem müderrislerinin kırkar akçe ile görev yaptıkları görülmektedir. Dolayısıyla medresenin vakfiyesine rağmen pâyesinin yükseltildiği ve kırklı olarak hizmet verdiği söylenebilir. Ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerinde müderrislik hisselerinin, miras gibi aile bireyleri arasında bölüşülmesi uygulaması bu medrese için de geçerli olup burada da bir müderrislik hissesinin hep aile içerisinde olmak üzere genellikle babadan oğula, bazen de kardeşten kardeşe geçtiği görülmektedir.

Medresenin vakfiye sûretlerine göre burada personel olarak bir müderris, sekiz danışmend, bir bevvâb ve bir ferrâş bulunmaktaydı. Bunlardan müderris yevmî yirmi akçe, danışmendlerin her biri ikişer akçe (toplamda on altı akçe), bevvâb ve ferrâş birer akçe almaktaydı. Buranın ilk müderrisi de Osmanlı âlimi, devlet adamı ve şairlerinden Kınalızâde Ali olup kırk akçe ile buraya atanmıştır. Kendisi dışında on yedi müderrisi daha tespit edilen medresenin hücre sayısına uygun olarak her talebeye birer odanın tahsis edildiği, odalar arasındaki büyük hücrenin ise dersane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı'nın son dönemine kadar eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden Rüstem Paşa Medresesi'nin, muhtemelen 1930'lardan sonra bazı binalarının harabeye döndüğü ve binalarının önemli bir kısmının 1950-1959 yılları arasındaki bir dönemde

yıkık olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki dönemde de bu binaların uzun bir süre daha tahrip edilmiş halde kaldığı, hatta 1980'ler civarında (1975-1980 yılları arasında) medrese binası taşlarının sökülük ve dökük olduğu ve medresenin ayakta kalan tek parçasının da kapısı olduğu belirtilmiştir. Harap haldeki bu yapının kurtarılması için Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından bu yıllardan itibaren yapılan sondaj ve kazı çalışmalarıyla medresenin izleri ortaya çıkarılmış ve çizilen bir projeye uygun olarak 2005-2006 yıllarında restorasyonu yapılmıştır.

EKLER

Şekil 1: Rüstem Paşa Medresesi'ne ait kitabe (Aralık 2021)

Şekil 2: Rüstem Paşa Medresesi'nin kapısı (Aralık 2021)

Kaynakça

- 1301 *Sene-i Hicriyesine Mahsus Salnâme-i Hüdavendigâr*. [Bursa]: Ferâizcizâde Matbaası, ts.
- 1302 *Sene-i Hicriyesine Mahsûs Salnâme-i Hüdavendigâr*. [Bursa]: Ferâizcizâde Matbaası, ts.
- 1307 *Tarihli Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*. [Bursa]: Matbaa-i Vilâyet, ts.
- 1310 *Tarihli Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*. [Bursa]: Matbaa-i Vilâyet, ts.
- 1324 *Tarihli Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*. Bursa: Matbaa-i Vilâyet, ts.
- Afyoncu, Erhan. “Rüstem Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rustem-pasa>
- Ahmed Cevdet Paşa. *Târîh-i Cevdet*. 1. Cilt (iki cilt bir arada). İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, İkinci Baskı, 1309.
- Aksoy, Hasan. “Kınalızâde Ali Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kinalizade-ali-efendi>
- Altun, Ara. “Kütahya’da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar”. *Sanat Tarihi Yıllığı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü) 11 (1981), 1-11.
- Altun, Ara. “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi”. *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan: Kütahya*. 171-700. İstanbul: Formül Matbaası, 1981-1982.
- Arıkan, Refik. *Tanzimat Döneminde Kütahya*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Arslantürk, Hacı Ahmet. *Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman’ın Veziriazamı Rüstem Paşa*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Atâî, Nev’izâde Atâullah Efendi. eş-Şekâiku’n-Nu’mâniye ve Zeyilleri: *Hadâiku’l-hakâik fî tekmileti’ş-Şekâik*. nşr. Abdülkadir Özcan. 2. Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Aydın, Asuman - Öntuğ, M. Murat. “Osmanlı Dönemi Kütahya’daki Eğitim Kurumları (XVIII. Yüzyıl)”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2 (Bahar 2019), 13-41.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. 2 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bâbiâlî Evrak Odası Belgeleri [BEO]*. No. 155-11559/1; No. 1905/142818.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Maârif [C.MF.]*. No (Kutu). 133, Gömlek No. 6617.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Sicill-i Ahvâl Defterleri [DH. SAİDd]*. No (Kutu). 102, Gömlek No. 193.

- BOA, Osmanlı Arşivi. *Şûrâ-yı Devlet [ŞD]*. No (Kutu). 158, Gömlek No. 156 (Belge Tarihi: H-06-05-1320).
- Çiftçi, Mehdi. “Dönemin Genel Özellikleri, XVII. Asırda Kütahya (Dinî-Sosyal ve Tarihî Yapı)”. *Kütahyalı Bilge Şair Sun‘ullah-ı Gaybî ve Dönemi Sempozyumu (1-3 EKİM 2015)*. 67-88. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016.
- Çiftçi, Mehdi. “Dönemin Genel Özellikleri”. *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni-Bildiriler (7-9 Kasım 2013, Kütahya)*. 33-51. Ankara: TDK Yayınları, 2018.
- Çiftçi, Mehdi. *Süleymaniye Dârülhadisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.
- Demirpolat, Enver. “Üstad-ı Hikmet Muğlalı Palabıyık Mehmet Efendi (Bir Biyografi Denemesi)”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2010), 127-150.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2007.
- Dumluoğlu, Enbiya. *7 Nolu Kütahya Şer‘iyye Sicili Defterinin (1. Bölüm) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Erden, Yavuz. *Tanzimat Sonrası Kütahya Medreseleri (1839-1924)*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Evkaf-ı Hümayûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil* (H. 1300-1301 / M. 1883-1884). Cilt 100. Sayfa 175, Hüküm No: 126, Orijinal Metin No: [83-2].
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. haz. Seyit Ali Kahraman vd. 9. Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Güler, Kadir. “Evliya Çelebi’nin Gözüyle Kütahya”. *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri*. 173-182. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Kaçar, Mustafa. “Mihrimah Sultan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mihrimah-sultan>
- Karakaş, Ömer. *19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Kütahya (Germiyan) Sancağı Salnâmeleri*. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Mart 2003.
- Kocakaya, Mustafa. *Sicill-i Ahval Defterleri’nde Osmanlı Dönemi Kütahyalı Memurlar*. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Kölemen (Yüce), Serap. *19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Kütahya Sancağı'nda Eğitim*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Osmanlı Sadrazamları: Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeyilleri*. haz. Mehmet Arslan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*. Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1319.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*. Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye: Matbaa-i Âmire, 1318.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*. Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye: Asır Matbaası, 1321.
- Soyer Zeyrek, Özlem. *XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Hayata Katkıları*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Şakacı, Bilge Kağan. “Evliya Çelebi ve Kütahya: Geçmiş Yolculuk”. *Turkish Studies* 9/11 (Fall 2014), 517-528.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. nşr. Ahmed Cevdet. 1-2. Ciltler (iki cilt bir arada). Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317.
- Taş, Abdullah Erdem. “Ahterî Dönemi Kütahya'sında İlmî Hayat ve Halîliye Medresesi”. *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni-Bildiriler* (7-9 Kasım 2013, Kütahya). 71-99. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Bizans ve Selçukîlerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.
- Varlık, Mustafa Çetin. “Evliya Çelebi'ye Göre Kütahya ve Bu Bilgilerin Arşiv Belgeleri ile Karşılaştırılması”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 4 (1988), 299-308.
- Varlık, Mustafa Çetin. “Kütahya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutahya#1>
- Varlık, Mustafa Çetin. “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 3 (1987), 189-271.
- Varlık, Mustafa Çetin. *XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1980.
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defterleri [VGM.d.]*. No. 635 (*Rüstem Paşa Vakfiyesi Defteri*), 137-167; No. 1134 (*Hurufât Defteri*).
- Yüksel, İ. Aydın. “Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları”. *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*. 219-281. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1995.